

KÖZLEMÉNYEK

BONA GÁBOR

AZ ARADI VÉRTANÚK

Katonák!

Tinéktek jutott a szerencse éltetek feláldozásával megadni e szép honnak ősi önállóságát, nemzetiségét, örök fönnlétét...

Ezen harc nem Magyarország és Ausztria közti harc egyedül, — ez európai harc leend: a természet adta legszebb népjog harca a bitor zsarnokság ellen...

(A Feldunai Hadsereg napiparancsából, Komárom, 1849. április 29.)

Bécs, 1848. május 7.: V. Ferdinánd „legfelsőbb leiratában” a Magyarországon állomásozó császári királyi (cs. k.) csapatokat az első felelős magyar kormány honvédelmi miniszterének, Mészáros Lázárnak a fennhatósága alá rendeli.

Pest-Buda, 1848. május 15.: A Batthyány-kormány határozatot hoz egy 10 000 főből álló önkéntes sereg — az első tíz honvédszászlóalj — felállítására. A Szegeden alakuló 3. zászlóalj őrnagy-parancsnokává június 20-án Damjanich Jánost, a cs. k. 61. gyalogezred gránátos osztályának ez idő szerint még az itáliai hadszíntéren szolgálatot teljesítő I. osztályú századosát nevezik ki.

Mariampol (Galícia), 1848. május 28.: A tiszántúli legénységű cs. k. 6. Württemberg huszárezred 2. százada a Magyarországról érkező egyre komorabb hírek hatására altisztjei vezetésével megszökkik és június 3-án zárt rendben, trombitaszó kíséretével bevonul Máramaroszigetre. A század élén Lenkey János főszázados, századparancsnok lovagol, aki a szökést követően csatlakozott alakulatához.

Pest-Buda, 1848. június 19.: A megyénként szerveződő nemzetőrség élére a miniszterelnök a nádor jóváhagyásával őrnagyokat nevez ki. A Pest városi gyalogos nemzetőrség egyik őrnagya Nagysándor József, őt hamarosan Nagy-kikindára helyezik át, a Sáros megyei nemzetőrség kisszebeni zászlóaljának parancsnoka Desseffy Arisztid lesz — mindkettő nyugállományú cs. k. huszárkapitány.

A minisztertanács ugyanakkor határozatot hoz: a mind nagyobb méreteket öltő délvidéki szerb felkelés — melynek támogatására immár százával

érkeznek a szerb fejedelemség területéről a fegyveresek — leverésére csapatokat indít a Bácskába és a Bánátba. A felkelés kirobbanásakor itt tartózkodó és az összecsapásokban kezdettől részt vevő alakulatok — köztük a cs. k. 2. huszárezred Kiss Ernő ezredes és gr. Vécsey Károly őrnagy osztályparancsnok alatt — erősítésére ezt követően sorra érkeznek be a különböző cs. k. csapattestek. Köztük a 2. gyalogezred 1. zászlóalját Aulich Lajos alezredes ezredparancsnokhelyettes vezeti le Pozsonyból Verbászra, Egerből a 34. gyalogezred 3. zászlóaljjával, mint százados, Knezic Károly masírozik egyenesen Szenttamás alá, a 33. gyalogezred 3. zászlóalja Pestről Láhner György parancsnoksága alatt kel útra.

Bécs, 1848. augusztus 5.: A császári királyi hadügyminisztérium épületébe kihallgatásra érkezik egy alacsony, de izmos termetű, vörösesszőke huszártiszt, Ernst Poelt Ritter von Poeltenberg, vagy ahogy mi ismerjük: Pöltenberg Ernő. Rendfokozatát tekintve rangidős százados a cs. k. 4. Sándor huszárezrednél. Annál a magyar ezrednél, amely alig négy hónapja, a bécsi márciusi forradalom idején, egy másik magyar — a 60. Wasa sorgyalog — ezreddel együtt a császárvár, a Burg védelmét látta el! Kérdést, kérést jött előterjeszteni: ezrede most kapott menetparancsot Magyarországra, mit tegyen? Ő nem magyar, különben is a viszonyok Magyarországon egyre áttekinthetlenebbek. Tájékozódni szeretne, de méginkább átkerülni egy német lovasezredbe, az itáliai hadsereghez. Latour hadügyminiszter válasza azonban lakonikus. Poeltenbergnek menni kell ezredével, a magyar hadügyminiszter főnhatósága alatt épp úgy az uralkodó katonája marad, mint Itáliában lenne. Az ezred, s vele Poeltenberg elindul tehát, s miután gr. Apponyi Károly ezredparancsnok és Conrad alezredes — első világháborús „dicső” vezérkari főnökünk atyja — beteget jelentve Bécsben visszamarad, a rangidős törzstiszt, Schweidel József vezetésével lépi át a magyar határt és teszi le előírás szerint az esküt a magyar alkotmányra. Csakúgy, mint a már korábban Morvaországból hazavezényelt 9. Miklós huszárezred — köztük az egyik század parancsnoka: Gáspár András.

Négyen még hiányoznak az aradiak közül. Török Ignác cs. k. mérnökari alezredes — a horvátországi károlyvárosi erődítési kerület igazgatója — de már nem sokáig, hiszen május óta többször is kérvényezte, hogy helyezték át Magyarországra és ez szeptember végén végre bekövetkezik: Komáromvár erődítési igazgatójává nevezik ki. Kazinczy Lajos — cím nélkül kilépett cs. k. huszár főhadnagy —, aki azonban már szintén kardot kötött: egyenlőre „nyar-gonc” (parancsörtiszt) a Délvidéken összpontosított haderő főparancsnoka, br. Bechtold Fülöp cs. k. lovassági tábornok mellett. Lázár Vilmos, volt. cs. k. hadnagy, az Első Magyar Központi Vasúttársaság főpénztárnoka — ő majd csak októberben kezdi pályafutását a honvédseregben, s lesz a Győrben alakuló 39. honvédszászlóalj főhadnagya. Végül Karl Graf Leiningen-Westerburg szolgálaton kívüli cs. k. százados, ez idő szerint pozsonyi lakos és felesége révén törökbecsei földbirtokos, aki egyre feszültebb figyelemmel hallgatja a németországi forradalmi eseményekről szóló, számára oly kedves híreket, miközben szimpátiája mind erősebben fordul a felé a mozgalom felé, amit úgy hívunk, hogy magyar forradalom. S tart mindez addig, míg végül is nem bírja tovább tétlenül, dönt: októberben Pestre utazik és szolgálatra jelentkezik Mészáros hadügyminiszternél.

S ezzel el is érkezünk az út elejére. Az út elejére, melyen nemzetőrök, honvédek, cs. k. katonák, népfelkelők, félreguláris és irreguláris csapatok találkoztak, akikből és amelyekből szinte emberfeletti erőfeszítésekkel és áldozatokkal kellett és lehetett csak egy egységes ütőképes honvédhadsereget

szervezni. S ennek munkáját nem kis részben éppen azok az előbb említett volt cs. k. tisztek végezték el, akik Pákozdtól Temesvárig és a világosi fegyverletételig a legjobb tudásuk és lelkiismeretük szerint vezették is e csapatokat. Azon az úton, amely történelmünk legszebb lapjai közé tartozik, de amely számukra Aradra vezetett és életük feláldozásával ért véget. Százharminc év távlatából járjuk be ismét ez út egyes állomásait.

1848 október közepén járunk. Az ország politikai közhangulatában érezhető feszültség, amely Jellasich támadása óta egyvégtében izzik, a végsőkig éleződik. Az ok az uralkodó, a „jó király” csak az imént — október 3-án — kiadott és ismertté vált legújabb proklamációja. „Az országgyűlést ezennel feloszlattuk... általunk nem szentesített végzéseit... semmisnek nyilatkoztatjuk... Magyarországon, kapcsolt részeiben és Erdélyországban létező minden seregeink (a nemzetőrök és a honvédek is! — B. G.) Jellasich József báró altábornagyunk... alá rendeltetnek...” — követik egymást a kiáltvány súlyos mondatai.

De hát hogyan? Miért? — teszi fel a kérdést ezekben a napokban mintegy négyezer hivatásos cs. k. tiszt is, aki ez idő szerint Magyarországon szolgál, vagyis alakulatával a magyar honvédelmi miniszter parancsainak van alárendelve. Hát nem az uralkodó kívánságára és a bécsi hadügyminisztérium egyenes utasítására kellett esküt tenniük a magyar alkotmányra? Vajon nem bélyegezte-e Bécs is hivatalosan lázadásnak mindeddig azt a délvidéki szerb felkelést, amely ellen a magyar kormány parancsainak engedelmeskedve immár 5 hónapja küzdenek, s amelyben a Bácska-Bánát magyar, német és román polgári lakosságának életét védték — többek közt a Szerbiából jött tűzzel-vassal pusztító szerbiánus csoportok ellenében is? S vajon a „rend és béke felforgatása” melynek következtében az „ország haditörvények alá rendeltetik”, nem inkább Jellasich seregének műve-e, mintsem „Kossuth Lajos és társai nagy törvénytelenégeinek”? S ha így áll a helyzet, akkor miért utasította el a bécsi hadügyminiszter „teljesítsék a kötelességüket” jelszóval azokat a cs. k. tiszti küldöttségeket, amelyek Magyarországról Jellasich támadásával egyre sürűbben kopogtattak ajtaján mihez tartás végett?

Igen, így már érthető, hogy miért találtak Jellasich tábori postája elfogásakor olyan leveleket, amelyből egyértelműen világossá vált a bécsi hadügyminiszter és Jellasich „gyümölcsöző” kapcsolata. S e kérdések láncolata, a bennük rejlő válaszok végül is azt eredményezik, hogy 1848 októberében több száz olyan cs. k. tiszt is a magyar forradalom oldalára áll tiszti becsületéért és esküje alapján, akik korábban — 1848 nyarán — még koránt sem tették volna. Itt van például Poeltenberg. Őt igazán nehezen „gyanúsíthatnánk” holmi forradalmi eszmékkel. Megélhetési gondokra sem panaszkodhat, hiszen kiterjedt birtokai vannak Galiciában. Sokáig ő is a habozók, latolgotók közé tartozik, sőt, október végén, amikor a Jellasichot üldöző magyar csapatok át lépik az osztrák határt, nem hajlandó velük menni és kilépési szándékát nyilvánítja. De *eskü és becsületéért* is van a világon: s végül is a maradás mellett dönt.

Igen, egy Lenkey János — ha ez egyáltalán eszébe jutna — számára már nincs visszaút. A karriernek, úgy tűnik Damjanich János számára is végleg befellegzett a cs. k. hadseregben, akkor, amikor az év tavaszán az első felelős magyar kormány megítélése kapcsán oly élesen összeszólalkozott hadosztályparancsnokával, Haynauval. Persze ilyen aspirációi neki sem nagyon voltak.

De Aulich, a becsületben megőszült, talpig becsületos katona és a napóleoni háborúban fegyvertársa: Schweidel József, vagy Kiss Ernő, Magyarország egyik leggazdagabb földesura, a személyes bátorságával is kitűnő horvát

Knezić Károly, a szerény, halk szavú, de annál nagyobb szervező képességgel bíró Láhner őrnagy, vagy a snájdig huszártiszt, gr. Vécsey Károly számára még nyitva áll a lehetőség vissza, az uralkodó zászlaja alá. Csakhogy ők *hazafiak* is — noha anyanyelvét tekintve nagyobb részük nem magyar. Időközben, a „délvidéki kis háború” során azonban ők is furcsa tapasztalatokra tettek szert: egy-egy csata során mind gyakrabban estek fogságba olyan szerb nemzeti ruhába öltözött — de nem szerb! — tisztok, tüzérek, akik alul még egy egyenruhát, cs. k. uniformist hordtak. Nem kis meglepetést okozva, de a kamarilla ellenséges magatartását annál inkább hitelesítve.

Az 1848 októbere után a honvédségnél szolgálatban maradt mintegy 2500 cs. k. tiszt nagy része november végéig, december elejéig azonban másban is bízott. Abban, hogy Bécsben végül is a józanság kerekedik felül, és a nemzet, valamint a dinasztia között feszülő ellentétek megoldására békés úton kerül sor. Messzire vezetne annak taglalása, hogy ez a vágyálom — mert hiszen ekkor az maradt — miből táplálkozott. Mennyiben volt annak eredménye, hogy e származása, előélete, a cs. k. hadseregben töltött gyakran több évtizedes katonai szolgálata következtében többségében dinasztikus érzelmű tisztikar ugyanakkor hazafias, szociális és egzisztenciális okokból fakadóan miként helyeselte az országban — és a hadseregben! — a márciusi forradalom és az áprilisi törvények eredményeként bekövetkező politikai változásokat. S később a szabadságharc további rövid 9 hónapja alatt hogyan radikalizálódott e tisztok politikai felfogása a bécsi udvar merev magatartása és az események belső logikája következtében. E koránt sem lényegtelen és a szabadságharc számos problémája megoldásához hozzájáruló kérdés vizsgálata helyett azonban térjünk vissza a konkrét eseményekhez!

1848 december közepén vagyunk, s amire már másfél hónapja számítani lehetett, bekövetkezett. A császári csapatok általános támadást indítanak a forradalmi Magyarország ellen. „Vesztett csaták, csúfos kudarcok” — írja Petőfi. A honvédsereg mindenütt visszavonulóban. Pontosabban: az elveszett Erdély határán Bem és Csetz most szervezi azokat a csapatokat, amelyekkel napokon belül megállítja az osztrákok támadását Csucsánál, a Délvidéken pedig szilárdan tartják magukat a magyar csapatok, de Schlik tábornok a Felvidéken már két alkalommal is szétverte az „éjszaki magyar hadtestet” és Kassánál áll, a főhadiszíntéren pedig Görgei csapatai vonulnak vissza Windisch-Grätz elől. Bár a huszárkard azért itt is megvillan: mindjárt az első napon (december 16-án) Parndorfnál gr. Zichy Lipót dandárának lovassága alaposan megsabdolja az ellenséges lovasságot, s ebben a jelentés szerint a 4. huszárezred őrnagya, Poeltenberg is különösen kitűnik.

Néhány elkeseredett utóvédharc kisebb győzelme azonban mitsem változtat a lényegen: Perczel tábornok csapatai december 30-án súlyos vereséget szenvednek Mórnál, 5 nap múlva Görgei serege kardcsapás nélkül feladja a fővárost — s úgy tűnik a szabadságharc bukása már csak napok kérdése.

A császári csapatok hadisikereinek hatása alatt napok alatt mintegy 500 volt cs. k. tiszt — most honvédtiszt — hagyja ott a sereget. Közel kétezer azonban most már végleg elkötelezi magát a szabadságharc — vagy ahogy nagyrésztük tekinti: az „önvédelmi harc” — oldalán. Ők azok, akik szaktudásukkal, egyre szilárduló hittel, politikai hitvallással a honvédsereg felső- és középszintű vezetőinek háromnegyedét adva vezetnek győzelemre néhány hónap múlva csapataikat. Ők azok, akiket — számra több, mint hétszázat — majd a szabadságharcot követően Aradon, Nagyszebenben, Pesten, Nagyváradon és Pozsonyban ítél a győztes császári armádia hadbírósa halálra, illetve „kegyelemből” 18, 16, 12 vagy 10 évi várfogságra.

S maradnak a későbbi aradi vértanúk. Emitt — 1849. január 23-án Körömbányánál — Aulich ezredes, a feldunai hadtest hadosztályparancsnoka vezeti ki embereit a bekerítésből egy bányaalagút segítségével. Amott — Törökszentmiklóson, január első napjaiban — Kazinczy Lajos őrnagy és Lázár Vilmos százados fejezi be nagy lelki nyugalommal az ellenség orra előtt a 2. és a 3. utász zászlóalj szervezését. Kazinczy aztán a jól végzett munka örömevel lóra kap — a törzs- és tőtisztjeitől jórészt cserben hagyott 1. huszárezred parancsnokává nevezték ki — és veszi ki részét Perczel hadtestének szolnoki és ceglédi győzelmeiből. S ott van Nagyváradon Láhner ezredes, a honvédsereg felszerelési főfelügyelője. Irányít, szervez, csodákat művel: a főváros kiürítését követő második héten a fegyvergyár, a lőszergyárak, a ruházati műhelyek már teljes erővel termelnek — nem lesz municióhiány.

Nincs tehát az ügy elveszve, csak minél előbb összpontosítani kell. Összpontosítani a rendelkezésre álló seregeket a Tisza-vonalon, s aztán előre! — Windisch-Grätz fősergét kell megverni.

A körülmények ezt most már lehetővé teszik. Erdély felől immár nem fenyeget veszély, sőt ellenkezőleg, Bem ellentámadásba ment át. Az „éjszaki”, más néven felső-tiszai hadtestet Klapka újjászervezte, s megállította vele Schlik csapatainak előretörését. (E harcokban tűnik ki Dessewffy alezredes, majd ezredes, dandár-, majd hadosztályparancsnok.) A Pestről Debrecenbe vezető utat pedig Szolnoknál Perczel fedezi szilárdan.

Futárok indulnak tehát, parancsot visznek: Görgői seregének a bánya-városokból, a Felső-Tiszához, a bánáti és a bácskai hadosztályoknak pedig a Perczel hadtest balszárnyához kell csatlakoznia.

A Bácskában azonban baj van. A hadosztály parancsnoka, gr. Eszterházy Sándor és számos tiszt jelenti, hogy császári csapatok ellen — a szerbeket, akikkel eddig szemben álltak, nem tekintették annak — nem hajlandóak harcolni és a parancsnak nem tesznek eleget. A válságos helyzetben néhány hazafias tiszt élén gr. Vécsey Károly és Lenkey János lép elő. Eszterházyt és áruló társait távozásra kényszerítik és a hadosztály Vécsey vezetésével megindul Szeged felé.

A bánáti hadosztálynál más problémák vannak. Vezérválság. A hadosztály parancsnoka, Kiss Ernő honvéd tábornokként is megmarad huszárezredesnek, s minden becsületessége mellett sem alkalmas önálló hadvezérnek. Ellentétben beosztottjával, Damjanich ezredessel, aki győzelmet győzelemre halmoz. Csak-hogy amikor ezt ki kellene használni, az ellenségre végső csapást lehetne mérni, a hadosztályparancsnok ingadozó hadviselési módja ezt sorra megghiúsítja. A tisztek — élükön Nagy Sándor alezredessel — végül is kikényszerítik Vukovics kormánybiztos döntését: a hadosztály parancsnokságát Damjanich veszi át, s csapatai szintén megindulnak a Tiszához.

Időzzünk még néhány pillanattal Damjanich seregénél. 1849. február 24-ét írunk. A hadosztály egyik dandára a cibakházi tiszai átkelőhelyet őrzi. Korán reggel osztrák dandár intéz támadást a híd ellen. A roham a magyar lövegek tüzeiben összeomlik, s ekkor a pillanat adta lehetőséget kihasználva néhány magyar gyalogos század átkel a híd roncsain és szuronyrohamot intéz az osztrák gyalogság ellen. Élükön egy fiatal, nyúlánk, szőke tiszt: Leiningen őrnagy. A roham sikerrel járt, de a parancsnok, szokása szerint, túl merész volt és fog-ságba esett. Közben a magyar táborban takarodót fújnak, vissza kellene térni a táborba. A legénység, a honvédsereghez csatlakozott 19. és 52. gyalogezred 3. zászlóaljának katonái azonban nem ezt teszik. Hiszen parancsnokuk esett fog-ságba. Leiningen, akiben kezdetben éppoly kevésbé bíztak, mint többi német nevű tisztjeikben, de aki igazságos szigorával, gondoskodásával, arisztokratára

koránt sem valló közvetlenségével már rég megnyerte bizalmukat, szeretetüket. Mindezt átgondolni azonban csak egy perc műve és a következő pillanatban már a fegyvereké a szó. A legények ismét rohamra indulnak, és rövid, de öldöklő tusa után parancsnokuk újra szabad.

1848 február végére tehát befejeződik a seregtestek összevonása, és a Tisza bal partján létrejön a négy hadtestből álló Feldunai Hadsereg. Erőpróba következik, a honvédsereg számára ez eddigi legnagyobb, a kétnapos kápolnai ütközet. Kápolna, mely után Windisch-Grätz azt jelenti az udvarnak, hogy szétverte az „iszonyú mennyiségben” talált „lázadó csordákat”. Igaz, mindjárt hozzá is teszi, hogy hadseregének erősítésekre van szüksége, ami arra utal, hogy távolról sem volt olyan biztos a dolgában. Személyes — és alparancsnokai — tapasztalatai ugyanis éppen arról kellett, hogy meggyőzzék, többé már nem az első puskaszóra megszaladó ellenféllel, hanem szívós kitartással küzdő, jól fegyelmezett és a csapatmozdulatokat előírás szerint végrehajtó hadsereggel áll szemben. Igen, a honvédsereg felnőtt feladataihoz. Mert mi mást tanúsítana az a tény például, hogy Poeltenberg hadosztálya és Dessewffy dandára egy egész ellenséges hadtesttel szemben fedezi sikeresen a sereg visszavonulását a Tarna folyótól február 27-én? Ezt, és még valamit. Azt, hogy Poeltenberg, Dessewffy és a többi hadosztály- és dandárparancsnokok többsége immár nemcsak bátor, rohamot vezetni tudó huszártiszt, de feladatához felnőtt magasabbegység-parancsnok.

Bár így lenne a hadsereg felső vezetésével is! A sereg tisztjei előtt azonban egyre nyilvánvalóbb, hogy a hadsereg főparancsnoka, gr. Dembinszki Henrik, nem alkalmas feladatának ellátására. Március első napjaiban Tiszafüreden szabályos tisztí puccsra kerül sor — s az érvek, indokok súlya alatt a híre lélekszakadva érkező Kossuth nem tehet mást, új főparancsnokot nevez ki Vetter, — majd ideiglenes jelleggel — Görgői személyében.

A főhadszíntéren a hadiesemények meglódnak, végre támadunk! Jön március 5-e, a szolnoki diadal napja, amit Damjanich és Vécsey hadosztályai (köztük Knezic, Nagysándor és Leiningen dandárai) vívnak ki. Hatvan, Tápióbicske, Isaszeg — a győzelmes tavaszi hadjárat mindenki által jól ismert első állomásai.

Isaszeget követően a sereg két csoportra oszlik. Az I., a III. és a VII. hadtest, valamint Kmety György önállóvá szervezett hadosztálya Vác felé indul, a cél Komárom felmentése. Elvonulásának fedezésére a II. hadtest és Asbóth Lajos hadosztálya marad vissza Pest előtt. Feladatuk Windisch-Grätz és serege figyelmének lekötése elterelése. A haditerv sikeres végrehajtása tehát első-sorban rajtuk múlik. Rajtuk, vagyis a hadseregcsoport parancsnokán Aulich tábornokon. Tán választani sem lehetett volna jobban. Aulich kitűnően játssza szerepét és Windisch-Grätz már csak akkor döbben rá, milyen veszély fenyegeti, amikor Damjanich és Klapka már áttört Vácnál, s a Duna balpartján Komárom felé siet.

„Uraim, nincs többé hátrálás” — köszönt be április 18-án az új osztrák főparancsnok, Welden tábornokszernagy. Csakhogy az osztrák csapatok testben-lélekben már megtörték. Másnap következik a nagysallói csata, s Damjanich, a „hősök hőse”, valamint Klapka csapatai a szabadságharc legnagyobb katonai győzelmét aratják.

A Feldunai Hadsereg néhány napon belül eléri és felszabadítja Komáromot, amelynek védelmét a február óta tartó ostromzár ideje alatt két „aradi”: Török Ignác, majd Lenkey János vezette. Az osztrák fősereg pedig a bekerítéstől való félelem hatása alatt erőteltetett menetben vonul a Vág folyó védelme mögé.

Most, most kellene egy végső csapás, de Görgei e helyett visszafordul és Buda ostromához fog.

Majd két hónap telik el, mire megindul a Buda falai alól győzelemittasan visszatérő sereg támadása a Vág-vonal ellen. Pótolhatatlan idővesztés. Az osztrák csapatokat a frissen kinevezett Haynau közben már újjászervezte, s a cári segélyhad is útban van — csak az első lépcsőben közel 200 000 fő.

A támadásra felsorakozott magyar erőket a hibás haditerv túlságosan hosszú vonalon szétforgácsolja. S a csatákban derül ki, hogy más problémák is vannak. Damjanichot, rendíthetlenségét, öntevékenységét a III. hadtest élén nem tudja pótolni Knezić, csakúgy, mint az I. hadtestnél Nagysándor Klapkát. Nem a személyes bátorság hiányáról van szó. Az egész ország beszéli, hogy Nagysándor Buda május 21-i bevételekor hadtestét személyesen vezette a falakra. Ami hiányzik belőle, az Klapka kiváló elméleti felkészültsége, józan mérlegelőképessége.

A június 16-i, 20—21-i támadások sorra összeomlanak tehát, noha az osztrákoknak végül csak utolsó tartalékaik — az orosz Panjutin hadosztály — bevetésével sikerül a győzelmet kicsikarniuk.

S most már Haynau az, aki támadást indít, a Feldunai Hadsereg Komárom falai alá szorul vissza.

Viszavonulóban az Északi-Kárpátokból Wysocki alatt felvidéki seregünk is. Ez az alig 16 000 főnyi sereg — a IX. hadtest Dessewffy tábornok vezetésével (ennek egyik hadosztályparancsnoka Lázár Vilmos) és a lengyel légió — meg-megállva, de teljesen esélytelenül próbálja lassítani a több, mint négyszeres túlerőt képviselő cári főszereg előnyomulását.

Talán az erők összpontosítása még segít. Az új haditerv: az erdélyit kivéve, az összes rendelkezésre álló katonai erőt a Tisza-Maros szögébe kell vezetni.

Görgei azonban késlekedik. Indulás helyett július 2-án csatát fogad el Komáromnál, melyben maga is megsebesül. Július 11-én a sereg Klapka vezetésével kétségbeesett kísérletet tesz arra, hogy áttörjön Haynau seregén. A III. hadtest új parancsnokának, az immár hadvezéri képességekről tanúbizonyságot tevő Leiningen honvédei messze betörnek az osztrák csapatok állásaiba. A támadás azonban máshol nem jár sikerrel, s cél végül is megghiúsul. Az út a Duna bal partján azonban még szabad. Nagysándor, Leiningen és Poeltenberg hadtestei meg is indulnak, de július 15-én Vácnál cári csapatokba ütköznek. Egyetlen megoldás van, meg kell ismételni a téli visszavonulás útirányát, és egy hatalmas félkör mentén, a bányavárosokon át jutni le Aradhoz. Ezt azonban már nem adják ingyen. Az elvonulást Vácról Leiningen és honvédei fedezik — ismét ritka szívós kitartással. A sereg állandó kemény utóvédharcok árán — az orosz főszereg hátában! — végül is sikerrel oldja meg feladatát.

Közben a Felvidékről visszavonult csapatokból és az újoncokból álló tartalék hadtestből Szolnokon új hadsereg alakul, a Középtiszai. Görgei útjának megkönnyítésére a sereg parancsnoka, Perczel, július 20-án nagyarányú lovasági kémszemlét intéz Tura irányába. Közel fél napos ütközet alakul ki, melynek során a cári és a magyar lovasság több alkalommal is összecsap. Minden alkalommal az első sorokban vagdalkozik — a feljegyzések szerint — Dessewffy Arisztid tábornok, a sereg lovasságának főparancsnoka.

S következnek az utolsó napok. Debrecen, augusztus 2.: A Feldunai Hadsereg oldalvédje, az I. hadtest és Korponay ezredes népfelkelői Nagysándor parancsnoksága alatt többszörös túlerő ellenében csatát fogadnak el és súlyos veszteségeket szenvednek. Szeged—Szőreg—Csatád, augusztus 2—6.: Dembinszki a Délvidéken összpontosított főszereg élén harc nélkül feladja a Tisza—Maros vonalat és seregét őrlő utóvédharcok közepette — Arad helyett — Temesvárra

vezeti; Nagycsúr, augusztus 6.: másfél hónapi hősies küzdelem után Bem döntő vereséget szenved. Az erdélyi hadsereg töredékei — néhány ezer fő — Kolozsvárott és Déván gyülekeznek. Bem a Bánátba megy és átveszi Dembinszkitől a főparancsnokságot.

Az állandó visszavonulástól kimerült, kiéhezett katonákkal azonban már ő sem képes csodát tenni: és *augusztus 9-én Temesvárnál minden eldőlt.*

Kossuth lemond és diktátori hatalommal ruházza föl Görgeit. Görgeit, aki Aradon még mindig egy harcképes sereg fölött parancsnokol. Mintegy 24 000 fő a „régí gárdából” és vagy 6000, jobbára fegyvertelen újonc. Ha parancsot adna, ezek a katonák nem tekintenék a többszörös osztrák—orosz túlerőt. De vajon volna-e értelme egy újabb Mohácsnak?

Augusztus 11-én Aradon haditanács ül össze. Mintegy hatvan törzstiszt és tizenkét tábornok. Az „aradiak” közül itt van Leiningen, Nagysándor és Poeltenberg, a Feldunai Hadsereg hadtestparancsnokai, Aulich hadügyminiszter, Kiss Ernő országos főhadparancsnok, Török Ignác, a honvéd mérnökparancsnok, Knezić, utoljára a tiszai megfigyelő „hadtest” (valójában egy dandár erejű különítmény) parancsnoka, Lenkey János, a tartalék hadtest lovasági parancsnoka — májustól betegsége miatt nem szolgált —, Láhner György felszerelési főfelügyelő és Schweidel József, a kormány mindenkor székelyhelyének helyőrségparancsnoka. No meg Gáspár András, a tábornoki kar egyetlen tagja, aki a függetlenségi nyilatkozatot követően egészsége helyreállítására „meghatározatlan időre szóló szabadságot kapott”, de ezekben a napokban maga is követte a kormányt.

A nehéz szívvel hozott döntés végül is egyhangú — le kell tenni a fegyvert. Két szavazat ellenében az is magától értetődő, hogy ez a cári csapatok előtt történjék meg.

A példát néhány napon belül követi Damjanich is az aradi várórséggel, Beke ezredes Dévánál az erdélyi csapatok maradványaival, Vécsey, az V. hadtesttel és Kazinczy ezredes egy újonc-hadtest élén Zsibónál.

A fegyverletétel minden esetben azonos módon megy végbe, a kapitulánsok nem szabhatnak feltételeket és „őfelsége, a cár kegyelmére bizzák magukat.”

Nem szabhatnak feltételeket azok sem, akik az osztrák csapatoknál jelentkeznek — így Dessewffy és Lázár a IX. hadtest töredékeivel. Leichtenstein altábornagy azonban sejtetni enged: csak adják meg magukat, kegyelmet fognak kapni.

Ez a „kegyelem” már készül Aradon. Ide rendeli ugyanis Haynau Karl Ernst törzshadbíró, aki „üdvös” tevékenységét egy honvédtiszt, Ormai (Auffenberg Norbert ezredes ügyével kezd, s a nehézkes császári hivatali bürokráciát ezúttal megszégyenítve, villámgyorsan intézkedik — Ormai órákon belül akasztófán lóg.

Néhány nap múlva mások is érkeznek Aradra. A honvédsereg cári- és császári fogságba jutott tisztjei és tábornokai. (Kivéve a volt erdélyi sereg tisztjeit, akiket Nagyszebenben gyűjtenek össze.)

Gondos válogatás kezdődik. A volt cs. k. tisztiek a kazamatákba kerülnek, rájuk hadbírótság vár. A többiek, ha külön politikai jelegű vád nem áll fenn velük szemben, sorozóbizottság elé állítják.

A hadbírószági vizsgálat lefolytatását a „legbűnösebbekkel”, a honvédsereg volt katonai vezetőivel kezdik. Ebbe a csoportba 16 személyt sorolnak: Aulich, Damjanich, Dessewffy, Gáspár, Kiss Ernő, Knezić, Láhner, Leiningen, Lenkey, Nagysándor, Poeltenberg, Schweidel, Török és Vécsey tábornokot, valamint Lázár Vilmos és Kazinczy Lajos ezredeseket.

Nem célunk ismertetni a per részleteit, körülményeit. Megtette ezt egy a közelmúltban megjelent kitűnő dokumentumgyűjtemény (Katona Tamás: Aradi vértanúk, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. I—II. k.). Egy néhány szót azonban hadd fűzzünk a tábornokok itt közölt kihallgatási jegyzőkönyveihez. Ezeket olvasva a szakembert ugyanis óhatatlanul előveszi a kétely: vajon az 1848/49-es forradalom és szabadságharc kérdéseiben csak kevésbé járatos olvasó nem kerül e tévútra, ha a szabadságharc vértanúiról éppen ezek alapján alkot magának képet? Tisztában lesz-e vele, hogy e vallomásokban mi az igazság, mi csak féligazság, vagy éppen — ne szépítsünk — a jogos életosztón diktálta hazugság?

Gondos bevezető tanulmányában és jegyzetapparátusában Katona Tamás nem egy ilyen ellentmondást tisztáz — pl., hogy vallomásával ellentétben Kiss Ernő 1849 elején nem azért került le a bánáti csapatok éléről, mivel nem akart a császári csapatok ellen harcolni. De azt nem minden esetben teszi és teheti meg, éppen ismereteink hiányában.

Vegyünk egy példát. A hadbírótság előtt többen is azt állítják, hogy csak a „Kossuthi terrorizmus” hatása alatt vállaltak szolgálatot a honvédseregben, és szinte valamennyien leszögezik, hogy a függetlenségi nyilatkozattal nem értettek egyet. Tegyük mindjárt hozzá, szinte szóról szóra így vall jóformán az összes többi hadbírótság elé kerülő volt honvédtiszt is. S ez arra enged következtetni, ez volt a „bevett” védekezési forma. Mégis hiba volna egyszerű kézlegyintéssel elintézni, vagy az „önvédelem” számlájára írni ezeket az állításokat. Annál is inkább, mivel ezek igazságot is tartalmaznak. Tény például, hogy Kossuthék ellenőriztek, figyeltettek tiszteket — még az aradi 13 közül is, pl. Leiningent és Poeltenberget mindaddig, míg be nem bizonyosodott hűségük. Erre általában azonban nem volt szükség, hiszen 1848 végéig jórészt *bárki szabadon távozhatott* a honvédseregből, aki nem kívánt itt szolgálni.

Már nehezebb azonban megállapítani az igazságot a függetlenségi nyilatkozat kérdésében. Hiszen köztudott, hogy ennek ellenzői még tiszti mozgalmat is idéztek elő a Feldunai Hadseregnél. Minden valószínűség szerint az aradi 13 között is voltak olyanok, akik a Habsburg-ház trónfosztásával nem értettek egyet és — az áprilisi törvények megtartásával — kiegyezést kívántak a dinasztiaival, még 1849 áprilisa után is. Ezek a tények viszont arra mutatnak rá, mindmáig mily kevésbé ismerjük az aradi vértanúk többségének elveit, politikai nézeteit, felfogását.

Mindettől függetlenül egy azonban bizonyos. Ezek a volt cs. k. tisztek, honvédtábornokok a *szabadságharc utolsó pillanatáig kitartottak* a forradalmi hadseregben és *legjobb tudásuk és lelkiismeretük szerint munkálkodtak annak győzelmén.*

S ez az, amely a reakció szemében indokoltá tette 1849. október 6-án Ernst Poeltenberg, Török Ignác, Láhner György, Knezić Károly, Nagysándor József, Karl Leiningen-Westerburg, Aulich Lajos, Damjanich János és Vécsey Károly kötél általi kivégzését, Desewffy Arisztid, Kiss Ernő, Lázár Vilmos és Schweidel József, valamint néhány nappal később Kazinczy Lajos agyonlövését.